

דף שבועי

בס"ד

פרשות נצבים - וילך, תשפ"ג, מספר 1536

פרשת התשובה – תיקון לגזירת הגלות עיון במשנת הרב יהודה אלקלעי

יצחק קראוס

רבי מרדכי הכהן, בעל פירוש הש"ך על התורה,² מציין שהשלב הראשון "וְהַשְׁבֵּת" מסמל מהפך תודעתי ביחס לגלות, ובלשונו "תשובה מחמת הדוחק", שאחריו מגיע השלב של שיבה "עד ה'". ועדיין יש לשאול: מדוע רק "עד ה'" ולא "אל ה'", כפי שמופיע בסוף פרשת התשובה? ועוד יש להבין את לשון הפסוק "וְשִׁמְעֶתָ בְּקֻלּוֹ כָּל אֲשֶׁר אֲנִי מֵצִוְךָ" (דב' ל:ב), מדוע "ככל" ולא "כל אשר"? על כך עונה בעל פירוש "כתב סופר":

ו"ל הנה באמת א"א לנו לשוב תשובה שלימה בגולה, כי שיעבוד מלכויות מעכב, וגם כמה מצות התלויות בארץ שא"א לנו לקיים, אלא באמת רחמנא ליבא בעי, וחישב לעשות מצוה וכו' (בר' ו) ... כי הקבלה ג"כ מצוה. וז"ש "ושבת עד ה' א-להיך ושמעת בקולו", לא אמר 'ועשית' כי א"א לעשות הכל, רק להטות אוזן לשמוע ולקבל עליהם, "ככל אשר אנכי מצוך היום". שא"א לעשות הכל מ"מ אנכי מצוך כדי שתקבל וסגי בזה, דא"א שתעשה את כולם בגלות עד שתבוא אל מקומך. ולכן אמר לקמן כשכבר שב ועשית כל "אשר אנכי מצוך", שתעשה בפועל ולא במחשבה לבד כמו בגלות וק"ל.³

מדברי שני הפרשנים האלה עולה, שהמהפך התודעתי מגלות לגאולה מתחיל בשני שלבים תודעתיים: "וְהַשְׁבֵּת" ואחריו "וְשִׁבְתָּ" – הרצון והקבלה לקיים, ואז מגיע שלב א-להי: "וְשָׁב ה' אֶל-לִהְיֶךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְרַחֲמֶךָ וְשָׁב וְקִבְּצָךָ מִכָּל הָעַמִּים" (דב' ל:ג). מהו "וְרַחֲמֶךָ"? הר"ן אומר על כך בדרשותיו, שפועל זה

פרשת התשובה באה לאחר רשימת הקללות שבפרשת כי תבוא. שיא הקללות הוא גזירת הגלות, גלות גאוגרפית וגלות רוחנית: "וְהִפְיָצְךָ ה' בְּכָל הָעַמִּים מִקְצֵה הָאָרֶץ וְעַד קְצֵה הָאָרֶץ וְעַבְדְּתָ שָׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא יְדַעְתָּ אֶתָּה וְאַבְתִּיךָ עֵץ וְאֶבֶן" (דב' כח:סד). התיקון לגזירת הגלות הוא התשובה שבפרשתנו. אם גזירת הגלות היא כפולה – גאוגרפית ורוחנית – מהו אפוא הסדר בשלב התיקון, האם השלב הראשון הוא גאולה פיזית או גאולה רוחנית?

נעיין בפסוקי התורה (דב' ל:א-ה):

וְהָיָה כִּי יָבֹאוּ עָלֶיךָ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הַבְּרָכָה וְהַקְלָלָה אֲשֶׁר נָתַתִּי לְפָנֶיךָ וְהַשְׁבֵּתָ אֶל לִבְּךָ בְּכָל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִדִּיחָךָ ה' אֶל-לִהְיֶךָ שָׁמָּה. וְשִׁבְתָּ עַד ה' אֶל-לִהְיֶךָ וְשִׁמְעֶתָ בְּקֻלּוֹ כָּל אֲשֶׁר אֲנִי מֵצִוְךָ הַיּוֹם אֶתָּה וּבְנֶיךָ בְּכָל לִבְּךָ וּבְכָל-נַפְשְׁךָ. וְשָׁב ה' אֶל-לִהְיֶךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְרַחֲמֶךָ וְשָׁב וְקִבְּצָךָ מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר הִפְיָצְךָ ה' אֶל-לִהְיֶךָ שָׁמָּה. אִם יִהְיֶה נִדְחָךְ בְּקִצֵּה הַשָּׂמַיִם מִשָּׁם יִקְבְּצֶךָ ה' אֶל-לִהְיֶךָ וּמִשָּׁם יִקָּחְךָ. וְהִבִּיֵּאךָ ה' אֶל-לִהְיֶךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יִרְשׁוּ אֲבֹתֶיךָ וִירְשָׁתָהּ וְהִיטִבְךָ וְהִרְבֶּךָ מֵאֲבֹתֶיךָ.

השורש ש"ב מופיע ארבע פעמים בהטיות שונות, ולדעתי הוא המפתח לפתרון השאלה שהועלתה.¹ בשלב הראשון, בעוד העם בגלות, ההנחיה היא: "וְהַשְׁבֵּתָ אֶל לִבְּךָ" (דב' ל:א) – חשיבה על המציאות האנומלית של עם מחוץ לארצו. השלב השני הוא: "וְשִׁבְתָּ עַד ה'" (שם:ב), ואז – "וְשִׁמְעֶתָ בְּקֻלּוֹ" (שם). ולבסוף, המענה הא-להי: "וְשָׁב ה' אֶל-לִהְיֶךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְרַחֲמֶךָ וְשָׁב וְקִבְּצָךָ" (שם:ג).

2. רבי מרדכי הכהן (מכונה גם בעל הש"ך על התורה, חי במפנה המאות 16-17) התגורר בצפת, ולמד שם מפי רבי יוסף קארו, רבי ישראל די קוריאל ורבי משה מטרנאני. בהמשך גורש ונדד לארם צובא. אינו מחבר הש"ך על הש"ע.

3. כתב סופר על התורה, דב' ל:ב. המחבר הוא הרב אברהם שמואל בנימין סופר (תקע"ה-1815 – תרל"ב-1872), בנו של החת"ם סופר ויורשו כרבה של פרשבורג וראש הישיבה בה.

* הרב פרופ' יצחק קראוס, המכון הגבוה לתורה, המדרשה, אוניברסיטת בר-אילן.

1. ראו מאמרו של ע' פריש, "תשובה ושיבה", בתוך: עיוני מקרא ופרשנות ד, בר אילן תשנ"ז, עמ' 129-148. מאמר יסודי זה פתח לי צוהר לניתוח ספרותי-לשוני של פרשת התשובה, ורעיונות ששאבתי ממנו משוקעים ברשימתי זו.

אבל התשובה הכללית רוצה לומר, שישובו כל ישראל אל ה' א-להינו לארץ נחלת אבותינו, כי הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו א-לוה⁸.

הדרך להשגת המטרה של חזרת כל עם ישראל לארצו היא ע"י פעילות דיפלומטית, המוגדרת כחלק מתהליך התשובה:

ובקשו את ה' א-להיהם - זו מלכות שמים, ר"ל תחילת התשובה שיעשו ישראל באחרית הימים היא שיבקשו חנינה מאת מלכי הארץ לרחם על גולת אריאל הפזורים בארבע כנפות הארץ לקבצנו אל ארץ נחלת אבותינו לקבל אלהותו ית' ... והתשובה לארץ היא קבלת עול מלכות שמים, כי אין הקב"ה נקרא מלך אלא בארץ ישראל⁹.

בקריאת זירוז לעיסוק מדיני בבקשת חנינה זו, הרב אלקלעי מתווה תוכנית פעולה, והוא משתמש במוטיב התשובה: "כי המצוה הזאת לא נפלאה היא ולא רחוקה היא". הוא מראה שתוכנית זו אינה "בשמיים", אלא יש לה אבני דרך לעשייה. אחרי פירוט אבני הדרך האלו הוא יוצא בקריאה, שבפרספקטיבה היסטורית ניתן להבין את משמעותה הגורלית לעם ישראל:

יראו את ה' קדושו תנו לה' א-להיכם כבוד, בטרם יחשיך, בטרם יבואו ימי הרעם והרעש (הנזכר בסוף חגי) למען ישוב ה' מחרון אפו ויתן שלום בארץ, וינוח העולם מעצבו ומרגזו ומהעבודה הקשה ולא תנוע הארץ כשיכור, כי בדבר הזה תלוי ישוב העולם ותקונו... ואני בה' אצפה אוחילה לא-להי ישעי, אמור יאמר העבד¹⁰.

אסיים בדבריו, שהם צוואה לדורות שלאחר השואה: ואף כי שמעתי אומרים כי יש חכמים שאין רוחם נחה ביישוב הארץ, אנוכי לא מריתי אחר לא נסוגותי, כי אמרתי תכתב זאת לדור אחרון ואם לא יעשה השכל יעשה הזמן¹¹.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

מתייחס למילה המנחה שו"ב: "כלומר שיתנך לרחמים לפני כל שוביך ויניח לך מעצבך". הר"ן מחדש, שהפועל "שב" בפסוק זה משמעו: "ויהיה 'ושב' נגזר מלשון 'בשובה ונחת תושעון'⁴."

את שלושת השלבים הנ"ל אנו מוצאים במשנתו של הרב יהודה אלקלעי, שיום פטירתו יחול בד' בתשרי. הרב אלקלעי, שעל משנתו דנו בעבר, מחדש מושג של תשובה 'כללית' ותשובה 'פרטית', ולדעתו פרשת התשובה הנדונה כאן עוסקת בתשובה הכללית של עם ישראל⁵. המקור לשיטתו מצוי במשנתו של הרב יהודה ביבאס, כפי שהרב אלקלעי מצטט את דבריו. הרב ביבאס העניק משמעות מעשית לפרשת התשובה בתקופתו, במאה ה-18⁶. להלן דברי הרב אלקלעי:

אשר שמעתי מפי איש א-לוהים קדוש הרב המופלא וכבוד ה' מלא, המקובל הא-לוהי כבוד הר"ר יהודה ביבאס הי"ל, שהוא אמר שחס ושלום, ישראל פשענו ביוצרנו, פנינו לו עורף ולא פנים, וכבר אמרו רז"ל "הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו א-לוה", חס ושלום, ומה אנו עושים ישראל?

בכל ארצות תבל נעים ונדים אנו מעיר לעיר לבקש מחייתנו, ואין אנו הולכים לארץ ישראל, ארץ אשר ה' א-לוהיך דורש אותה תמיד... וכבר ידוע שההתעוררות למעלה תלויה בהתעוררות מלמטה, ואמר הקב"ה פתחו לי פתח כחדו של מחס וכו' ככתוב "שובו אלי ואשובה אליכם" (מלאכי ג:2), ואומרת הגמרא כלו כל הקיצין ואין הדבר תלוי אלא בתשובה. תשובה זו באלף ושבע מאות ושבעים שנה לא נעשתה, ועתה מה עלינו לעשות? אם כן חס ושלום אבדה תקוותנו חלילה וחס, אלא פירוש הדבר הוא, שיבת ישראל לארצם, וזה אמר הקב"ה: "שובו אלי ואשובה אליכם" (שם).

וכשיתאמצו ישראל לעלות ירושלימה, גם אם הם בצרה. ונראה שנכספה נפשנו לחסות בצל שכינתנו, מיד הקב"ה מתעוררים רחמיו ויגלה גאולתנו במהרה בימינו, אמר⁷.

בעקבות הרב ביבאס הרחיב הרב אלקלעי את מושג התשובה הקלאסי. הוא רואה במעשה הלאומי – בשיבת עם ישראל לארצו את מצוות התשובה. לדידו, השאלה שבה פתחנו באשר לסדר הגאולה אינה רלוונטית, כי השיבה לארץ היא מצוות התשובה ולא פעולה לאומית בלבד. ואכן, בכתביו הוא משתמש בביטויים רוחניים ביחס לשיבה לארץ:

4. דרשות הר"ן, הדרוש העשירי.
5. ראו דף שבועי לפרשות נצ"ו תשע"ג (מס' 1032).
6. על הרב ביבאס ראו: יעל ויילר ישראל, "דת, לאומיות ובשורה חדשה: הרב ד"ר יהודה אריה ליאון ביבאס מבשר הציונות", עת לחננה (עורך: אסף ידידיה), ירושלים תשע"ה, עמ' 69-50.
7. כתבי הרב יהודה אלקלעי, ירושלים תשל"ד, א, עמ' 21-20.

8. שם, ב, עמ' 324.

9. שם, עמ' 530.

10. גורל לה', מהדורת ורשא תרס"ג, עמ' 38 (לא מופיע במהדורת מוסד הרב קוק, לעיל הערה 7).

11. רגלי מבשר, כתבי רבי יהודה אלקלעי, מהדורת מוסד הרב קוק, ב, עמ' 635.